

Martina P t á č n í k o v á (Praha)

PRAŽSKÉ VÁCLAVSKÉ NÁMĚSTÍ OČIMA NESTANDARDIZOVANÉ URBANONYMIE¹

WENCESLAS SQUARE IN PRAGUE IN NON-STANDARDIZED URBAN TOPONYMY

This study is focused on non-standardized urban toponymy of one specific place in the city of Prague. Wenceslas Square represents a space in the center of the city with an important history and meaning for the nation. On a map, Wenceslas Square is a clearly delineated open space that looks rather like a boulevard than like an ordinary square. The aim of this paper is to describe all non-standardized names that refer to this place. Some of them come from the Middle Ages (e. g. *Na kolotoči – On Carousel*), the newest one have their origin in the second half of the 20th century (e. g. *Štrougalovy sady – Štrougal Park*, *U Mekáče – At McDonald's*).

Keywords

Prague, Wenceslas Square, non-standardized urban names

Klíčová slova

Praha, Václavské náměstí, nestandardizovaná urbanonyma

Úvodem

Václavské náměstí, do revolučního roku 1848 zvané *Koňským trhem*, je výrazným orientačním bodem v samém středu města, neustále se proměňující lokalitou a zároveň rušným místem, které má specifické postavení v rámci dějin Prahy i celé země. Se svými atypickými rozměry (přibližná délka 750 metrů, maximální šířka 60 metrů) představuje prostor, který je spíše než typickým náměstím mírně se svažující ulicí, resp. velkoměstským bulvárem. Funkce tohoto prostoru je primárně obchodní, komunikační a ve vypjatých historických okamžicích také symbolická. Náměstí ztělesňuje nejen faktické centrum města, ale i místo prodchnuté národními významy, a jako takové se v klíčových dějinných momentech zcela spontánně stává místem shromáždění a národních manifestací.

V každodenní komunikaci nyníšších obyvatel města figuruje místo úředně schváleného jména *Václavské náměstí* spíše jeho univerbizovaný derivát *Václavák*, který je prokazatelně užívaný už více než sto let. Zmiňuje se o něm už úvodní číslo *Naši řeči* z roku 1917, které přetiskuje článek z *Práva lidu* kritizující obdobná jména vzniklá sufixem *-ák*: „Psali jsme již jednou o tomto *-ák*, ale není pomoci – toto zlo nutno bičovati tak často, až snad konečně přece vymizí. K čemu všemu se

¹ Za námět na tuto studii děkuji doc. Jaroslavu Davidovi.

tato přípona v Praze nepřivěsí! Máme *Václavák*, *Karlák*, *Purkyňák*, máme *Reprák* i *Lidák*, *Střelák* a *Riegrák* (...)" ([Autor neuveden], 1917, s. 25).

V polovině 20. století se pro prostor celého *Václavského náměstí* používala ještě jména *Trafo*, případně *Trafáč* nebo *Trafouš* (Jaboud, 2011, s. 90; Prošek, 2005, s. 65), a to především v generaci tehdejší mládeže. Všechna odkazovala k podobnosti s londýnským *Trafalgar Square* (např. co se týče rušnosti nebo významu náměstí v kontextu města). Dnes už nejde o široce užívaná jména, známa jsou jedině nejstarším Pražanům.

K nestandardizovaným urbanonymům

Nestandardizovaná urbanonymie (též živá či neoficiální) představuje badatelské téma, které se stalo v poslední době oblíbeným napříč zeměmi a jazyky.² Předmět výzkumu tvoří jména vznikající zcela spontánně jako výsledek nikým neuměřovaného sociálního procesu. Často se přitom jedná o jména vzniklá v situaci, kdy daný urbanonymický objekt už nějaký název má a kdy přesto vyvstane požadavek dát mu jméno jiné. Může tomu být např. proto, že je úředně schválené jméno v určitém smyslu nefunkční (mj. příliš dlouhé či ideologicky zabarvené) nebo vzniká ve společnosti potřeba blíže specifikovat onen městský prostor samotný apod. Nestandardizovaná urbanonyma nemají žádný oficiální status a jako taková nebývají zachycena na uličních tabulích, městských mapách a neužívají se ani v adresách. Jsou uložena v myslí obyvatel města a spolu se jmény standardizovanými se stávají součástí jakýchsi virtuálních sítí, resp. imaginárních map uchovávaných lidskou pamětí.³

Nestandardizovaná urbanonyma jsou materiálem značně různorodým. Jeho velkou část tvoří jména vzniklá na základě názvů úředně schválených (např. stanice metra *Nádraží Holešovice* > *Nádrhol*, *Chotkovy sady* > *Chotkáče* či všechna výše uvedená jména kritizovaná před více než sto lety Právem lidu). V opozici k nim stojí pak nestandardizovaná jména, která po žádné stránce ve svých standardizovaných protějšcích oporu nemají.⁴ Řada takových jmen přímo vychází z městské reality a urbánní prostor popisuje v jeho opravdovosti a bez příkras, často s humorem, který může místy přecházet až k posměchu: srov. např. pražská jména *Sherwood*,⁵

² Srov. např. Balode, 2016; Pires, 2007; Juszcak, 2017; Зыева, 2014, v českém prostředí potom např. David – Mácha, 2014; David – Místecký, 2016.

³ Ke kognitivním (mentálním) mapám jako nástroji, pomocí něhož lze vstoupit do světa subjektivního chápání města, viz např. Györfy, 2016.

⁴ „Základní část živé urbanonymie, živá zeměpisná jména stricto sensu, představují toponyma jedinečná motivačně, slovtovorně, popřípadě lexikálně, která nemají oporu ve standardizovaných názvech (...)" (David – Mácha, 2014, s. 66).

⁵ Nestandardizované jméno pro *Vrchlického sady* před *Hlavním nádražím*, které upozorňuje na nebezpečnost místa (vysoká koncentrace bezdomovců, celková nevzhlednost parku). Jedná se o aluzi na les známý z příběhů o Robinu Hoodovi.

Rudý špalek,⁶ *Skleněná stodola*,⁷ *Debilák(ov)*⁸ nebo *Údolí dutejch hlav*.⁹ Kromě zvýšené míry expresivity se v nestandardizované urbanonymii uplatňuje také jazyková kreativita (jazyková hra¹⁰). Neúředně schválené názvy rovněž dokážou zrcadlit vztah mezi prostorem, který označují, a jeho dějinami (mohou např. připomínat konkrétní události, které se v místě staly a které buď nejsou ve standardizovaném názvosloví reflektovány vůbec, nebo jen okrajově; srov. např. *Heydrichova zatáčka*¹¹).

Nestandardizovaným jménům, která se vztahují a v minulosti vztahovala k centrálnímu pražskému náměstí, věnujeme pozornost na následujících řádcích. Materiálové východisko tohoto příspěvku představuje náš vlastní soupis pražské nestandardizované urbanonymie vzešlý z výzkumu opřeného primárně o narativní svědectví respondentů nad městskými mapami, při němž se od počátku roku 2016 do srpna 2017 podařilo nashromáždit na dvě stovky nestandardizovaných jmen.¹²

Minulost i současnost srdce města

Pomyslnou pouť *Václavským náměstím* začneme v jeho nejnižším bodě, v místě, kde do náměstí ústí ulice *28. října*, *Na příkopě* (v úzu se vyskytuje i v plurálové formě *Na příkopech*) a *Na můstku*. Nejen v současné době, ale i ve středověku

⁶ Nestandardizované jméno megalomanské stavby někdejšího *Paláce kultury*. Stavba vznikla v 80. letech a byla určena k pořádání stranických sjezdů.

⁷ Budova Nové scény Národního divadla, která vznikla v 70. a 80. letech v brutalistním stylu. Její architektura nekorresponduje se sousední historickou budovou Národního divadla (zvanou též *Zlatá kaplička*) ani s okolní zástavbou v pražském centru. U Pražanů vzbuzuje tato stavba negativní emoce i po desítkách let.

⁸ Lidový výklad zkratky obchodního domu *DBK (Dům bytové kultury)* odkazoval mj. k nedostatečnému sortimentu.

⁹ Nelichotivé jméno pro bývalou Vysokou školu SNB v Praze-Hrdlořezích. V areálu školy byly umístěny pohotovostní útvary Veřejné bezpečnosti.

¹⁰ Např. *Strossmayerovo náměstí* se v komunikaci Pražanů mění na *Štrosmajerák*, *Štros* a odtud pak na základě zvukové podobnosti na *Pštros*.

¹¹ Místo atentátu na zastupujícího říšského protektora nacházející se v oblasti dnešní mimoúrovňové křižovatky ulic *V Holešovičkách* a *Zenklova*. Prostor dostal zcela novou podobu v 70. a 80. letech. Skutečná *Heydrichova zatáčka* sice padla za oběť výstavbě magistrály, ale jméno je mezi Pražany známo dodnes.

¹² Sběr materiálu probíhal formou řízených rozhovorů se 116 respondenty ve věku od 17 do 98 let. K výzkumu byly vybrány osoby aktivně se zajímající o prostor a historii Prahy. Podmínkou přitom nebylo aktuální bydliště v hlavním městě, byť jej naprostá většina respondentů měla. Při rozhovorech bylo využito dobových i současných městských map. Rozhovory byly nahrávány a nestandardizovaná urbanonyma z nich následně vypisována. Kvalita a obsahová náplň rozhovorů se značně lišila, některé obsahovaly podrobné zhodnocení každého jednotlivého jména, jiné se omezily jen na zkratkovité údaje o nich. Některá nestandardizovaná jména byla získána i z jiných zdrojů (především z literatury encyklopedického a memoárového typu) a následně bylo jejich skutečné užívání u respondentů ještě potvrzeno.

bylo toto místo rušné, proto se pro ně užíval název *Na kolotoči* (Laš'ovka – Ledvinka a kol., 1997, s. 505). Posléze se tento důležitý komunikační uzel označoval jako *Zlatý kříž*,¹³ přičemž toto jméno patří k těm, která po katastrofu města „putují“, byť jen v rámci velmi malých vzdáleností. Podle informací od jiných pamětníků se totiž vztahuje spíše k prostoru *Jungmannova náměstí*, vzdáleného od nejspodnější části Václavského náměstí asi 150 metrů. Zde je pak také písemně fixováno na vývěsním šítu lahůdkářství sídlícího ve stejnojmenném paláci (palác *Zlatý kříž*). Podle dalších zdrojů se jménem *Zlatý kříž* označuje nikoliv spodní část *Václavského náměstí*, ale jeho střed a z něj vycházející ulice *Jindřišská* a *Vodičkova* (např. Kozák, 1992, s. 7 a 24). Do nejspodnější části náměstí ústí potom ještě průchod mezi domy z přilehlého *Jungmannova náměstí*, jemuž se stejně jako několika dalším úzkým uličkám v Praze přezdívá *Mýší díra*.

Zmínili jsme, že se náměstí svoji neobvyklou délkou podobá spíše širokému městskému bulváru. I z toho důvodu nemůže jeho úředně schválený název dostatečně sloužit při každodenní orientaci v lokalitě. Je proto doplňován soustavou jmen motivovaných obchody s módou (*U Márkse*, *U Cé-áčka*), obchody s hudbou (*U Bontonlandu*), knihkupectvími (*U Luxoru*), provozovny občerstvení (*Mekáč / U Meka / U Mekáče*, *U Ká-ef-céčka*) a obdobnými výraznými městskými prvky.

Systém orientačních zeměpisných jmen fungoval v prostoru i v minulosti, byť se tehdejší obyvatelé města orientovali spíše podle jiných objektů, kupř. podle kaváren (*Jalta*, *Astra*, *Juliš*, *Luxor*, *Lucerna* zvaná též *Boule / Jaboud*, 2011, s. 91), restaurací (*automat Koruna*,¹⁴ *Zlatá husa*), kin (*Alfa*, *Jalta*, *Hvězda*, *Lucerna*, *Blaník*), obchodních domů (*Darex*, *Ba'a / U Bati*, *Dům módy*, *Dům potravin* – posléze *Bílá labuť*, *Družba* – posléze *Krone*, nyní *Debenhams*), nakladatelství (*Melantrich*) či lékáren (*Adamova lékárna*). Orientačním bodem v prostoru náměstí byla v minulosti i *Slovanská lípa* neboli vlajkami ověšený strom před *Zlatou husou*, který sehrál důležitou roli symbolu v období po vyhlášení Československého státu. Až na výjimky (jimi jsou např. *Lucerna* či *Ba'a*) je znalost těchto orientačních bodů v prostoru Václavského náměstí u příslušníků nejmladší generace současných obyvatel města malá. Je tomu tak i proto, že většina těchto městských prvků buď zanikla, nebo ztratila ten lesk, jaký měla v minulosti.

Naopak k výrazným orientačním bodům a dominantám, jejichž důležitost je pro Pražany stejná dnes jako v minulosti, patří *Národní muzeum*, oddělené od náměstí

¹³ K tomu srov. vyprávění jednoho z respondentů výzkumu (muž, 62 let): „A tam dole, jak začínají *Příkopy*, se říká *Zlatý kříž*. Proč *Zlatý*? No, že tam byly po (první světové – pozn. aut.) válce samé luxusní obchody s výlohami a v noci to místo úplně zářilo.“

¹⁴ Srov. vyprávění jednoho z respondentů výzkumu (muž, 89 let): „Dali jsme si sraz třeba *U Koruny*, to je, když se jde z *Haveláku* na *Václavák*, tam dole. Vevnitř byl vždycky nával lidí a oni po sobě šlapali, protože to jídlo měli opravdu dobrý. Chodili jsme tam na chlebičky. Bufetů bylo na *Václaváku* hodně, i třeba v *Lucerně*, ale *Koruna* byla asi nejlepší.“

magistrálou, a Myslbekovo svatováclavské jezdecké sousoší s galerií zemských patronů. Tento pomník se stal oblíbeným místem srazů Pražanů. Běžně se říká: sejdem se *U koně* či *Pod koněm*, případně *Pod (v)ocasem*.

Komika nestandardizovaných urbanonym

Průvodním jevem vzniku a užívání mnoha nestandardizovaných urbanonym je humor, resp. ironie, nasměrované především vůči aktuálnímu dění ve společnosti a často pak ve sféře politické. Terčem posměchu se mohou stát události s místem spojené či konkrétní osobnosti veřejného života. Nestandardizovaná jména tak získávají sociální rozměr, posilují sounáležitost jejich uživatelů (např. Attardo, 2017) a v případě jmen odkazujících k představitelům a činům nedemokratických režimů fungují jako prostředek tiché rezistence vůči vládnoucí moci. K prostoru *Václavského náměstí* se v minulosti vztahovala dvě taková jména. Obě byla zámerně provokativní a připomínala jakousi zhuštěnou anekdotu.

V roce 1969 byly okolo svatováclavského sousoší umístěny z iniciativy pozdějšího ministerského předsedy Lubomíra Štrougala velké dřevěné díže se zasazenými jehličnany. Jejich funkcí bylo bránit lidem v zapalování svíček za studenta Jana Palacha v bezprostřední blízkosti sochy sv. Václava. Lidový humor dal vzniknout ironickému nestandardizovanému jménu *Štrougalovy sady*, jimž se tato zeleň souhrnně označovala. Urbanonymický objekt samotný v místě příliš dlouho nevydržel; jehličnany byly rozmetány veselým davem lidí krátce poté, co v témže roce porazilo Československo na mistrovství světa v hokeji Sovětský svaz. Podle vyprávění pamětníků se však jméno *Štrougalovy sady* užívalo ještě nějaký čas poté. Přeneseně se tak začalo říkat i zeleni na celé ploše náměstí, nikoliv jen nahoře v okolí sochy sv. Václava.

O dvě dekády později získal prostor Václavského náměstí ještě jedno obdobně posměšné nestandardizované jméno. Na konci 80. let zde policie za použití vodních děl rozháněla protirežimní demonstrace a podle funkcionáře Miroslava Štěpána, kterému byla připisována rozhodnutí vedoucí k násilnému potlačování svobody shromažďovací, se prostoru začalo přezdívat *Štěpánovy lázně* (viz také Nejedlý – Šofar, 2016, s. 142).

Vztah obyvatel města k nestandardizovaným urbanonymům

Obyvatelé města nepředstavují homogenní skupinu uživatelů nestandardizovaných jmen. To, zda konkrétní nestandardizované jméno přijmou a budou užívat, záleží např. na jejich předešlé životní zkušenosti, na konkrétním místě, které ve městě obývají, či na příslušnosti k určité sociální skupině. Podle L. Balodeové je užívání nestandardizovaných urbanonym fenoménem typickým převážně pro mladou generaci obyvatel města (Balode, 2016, s. 70; podobně také Васильева, 2011,

s. 266–269). Dle našeho názoru to však neplatí univerzálně; i starší obyvatelé užívají úředně neschválená jména. Často se např. jedná o původní jména standardizovaná, odstraněná při přejmenování. Příkladem z prostoru hlavního města je mj. *Heřmaňák*,¹⁵ *Leninka*¹⁶ nebo *Belkrédka/Belgreška*.¹⁷ Fenomén přetrvávání starého jména není přitom v dějinách pojmenovávání městských prostranství ničím novým, zmiňoval se o něm už Václav Vojtíšek na počátku 40. let 20. století: „A jsou ještě dnes Pražané, kteří po čtyřiceti, padesáti letech života užívají uličních jmen opuštěných, jak je z mladých let pamatují nebo jak je po rodičích přejali. Ještě dnes se říká *Pasířská* ulice místo *Palackého*, mluví se o ulici *Široké* místo *Jungmannovy*, o *Ostruhové* místo o *Nerudově*“ (Vojtíšek, 1940, s. 98–99).

Závěrem

Nejen jména úředně schválená, ale i ta nestandardizovaná jsou neoddělitelnou součástí urbánní historie a kultury. Představují tiché vypravěče městských příběhů a mohou se stát místy paměti (srov. Kojetínová, 2013). V našem příspěvku jsme zmínili nestandardizovaná jména vztahující se k rozměrově atypickému, avšak mimořádně důležitému prostranství v samém srdci města, z nichž některá jsou dnes už zapomenuta. Schopnost aktuálně užívaných neúředních jmen (jakož i těch, která teprve vzniknou) udržet se v komunikaci obyvatel města prověří teprve čas. Jedině ten určí, zda jméno přetrvá po staletí, nebo zda se vytratí už po několika málo letech.

LITERATURA

- ATTARDO, S. (2017): Humor in Language. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics* [online]. <<http://linguistics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-342?rskey=Btv1z9&result=1>> cit. 2017-12-29.
- [Autor neuveden] (1917): Očista mateřštiny. *Naše řeč*, 1, s. 24–27.
- BALODE, L. (2016): Unofficial Urbanonyms of Latvia. Tendencies of Derivation. In: C. Hough – D. Izdebska (eds.), *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences. Glasgow, 25–29 August 2014*. Glasgow: University of Glasgow, s. 69–79.

¹⁵ Dnešní *Řezáčovo náměstí* se v letech 1926–1961 jmenovalo *Heřmanovo*, a to po českém šlechtici Heřmanu z Bubna, který proslul chovem lvů, jež si přivezl ze svých cest. Univerbizaovaný derivát *Heřmaňák* je v komunikaci obyvatel města stále živý. Je znám i mladší generaci, neboť se objevuje např. v názvu pravidelných akcí *Bleší trhy na Heřmaňáku*.

¹⁶ Komunikační varianta jména *Leninova*, které nesla dnešní *Evropská* ulice v letech 1967–1991.

¹⁷ Ulice *Milady Horákové* se od 80. let 19. století do roku 1940 a následně mezi roky 1945 a 1946 nazývala *Belcrediho*. Toto jméno se mj. i v jeho modifikovaných tvarech *Belkrédka* a *Belgreška* užívalo ještě desítky let poté, co oficiálně (tj. úředním přejmenováním) zmizelo z prostoru města.

- DAVID, J. – MÁCHA, P. (2014): *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host.
- DAVID, J. – MÍSTECKÝ, M. (2016): Toponymie moderního sídliště – na příkladu pátého stavebního obvodu městské části Ostrava–Poruba. *Acta onomastica*, 57, s. 26–37.
- GYÖRFFY, E. (2016): Mental Mapping in Socio-Onomastics. *Rivista Italiana di Onomastica*, 22, s. 65–78.
- JABOUT (2011): *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky. Dětství a mládí v Praze 50. let*. Praha: NZB.
- JUSZCZAK, B. (2017): *Nieoficjalne urbanonimy jako element przestrzeni miejskiej*. Referát přednesený na konferenci Propria a apelativa – aktuální otázky v Praze dne 25. 4. 2017.
- KOJETÍNOVÁ, M. (2013): Toponyma jako místa paměti (na příkladu vybraných pražských urbanonim). *Acta onomastica*, 54, s. 145–150.
- KOZÁK, J. (1992): *Václavské náměstí. Stopami historie a pověstí*. Praha: Vars.
- LAŠŤOVKA, M. – LEDVINKA, V. a kol. (1997): *Pražský uličník, I. díl*. Praha: Libri.
- NEJEDLÝ, J. – ŠOFAR, J. (2016): *Po práci legraci. Lexikon lidové tvořivosti z dob socialismu*. Praha: BizBooks.
- PIRES, M. (2007): Investigating Non-Universal Popular Urban Toponyms. Birmingham's Pigeon Park. *Onoma*, 42, s. 131–154.
- PROŠEK, M. (2005): O jednom typu univerbizovaných pojmenování míst na -ák. *Naše řeč*, 88, s. 57–66.
- ВАСИЛЬЕВА, Т. А. (2011): Способы образования неофициальных урбанонимов. метафорические и метонимические наименования. *Известия вузов, Серия Гуманитарные науки*, 4, с. 266–269.
- VOJTÍŠEK, V. (1940): O starých jménech pražských ulic. *Naše řeč*, 24, s. 97–103.
- ЗУЕВА, Т. А. (2014): Лингвокреативный потенциал неофициальных урбанонимов Екатеринбурга. от Буша до черепахи. *Уральский филологический вестник, Серия Психолингвистика в образовании*, 2, с. 151–155.

Martina Ptáčniková
ptacnikova@ujc.cas.cz
oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
116 46 Praha 1